



ΤΟ ΟΝΕΙΡΟ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΤΟΥ ΑΙΛΙΟΥ ΑΡΙΣΤΕΙΔΗ



ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΚΟΥΚΗ
Ψυχαναλύτρια

Οι λαϊκοί ονειροκρίτες, οι βίβλοι και τα λεξικά ονείρων δεν έχασαν το αναγνωστικό κοινό τους όταν, στο γύρισμα του 20ού αιώνα, η καθοριστική φροϋδική τομή επέστρεψε το όνειρο και την ερμηνεία του στην ψυχική πραγματικότητα του υποκειμένου. Είναι όμως γεγονός ότι στην αρχαϊκή, την κλασική και την ύστερη αρχαιότητα, που θα μας απασχολήσει εδώ, ήταν κανόνας και πολιτισμικό κατεστημένο να πιστεύουν οι άνθρωποι στη θεϊκή προέλευση και την προφητική διάσταση του ονείρου, δηλαδή να στρέφεται προς το μέλλον το όνειρο, να είναι πρόγνωση, να σκηνοθετεί το άγνωστο.¹ Ωστόσο, ήδη από τότε έχουμε και ενδείξεις, λίγο ή πολύ σαφείς, απόψεων περί διαφορετικού προσανατολισμού του.

01 R. Magritte, «Ο παράτολμος ενυπνιαστής», 1927. Tate Gallery, Λονδίνο.

ΣΤΑ ΟΜΗΡΙΚΑ ΕΠΗ ΣΥΝΑΝΤΑΜΕ ΚΥρίως όνειρα-επιταγές που απευθύνουν ρητά στον κοιμώμενο θεοί, μορφές αγαπημένων προσώπων, είδωλα νεκρών. Υπάρχουν ενίοτε και όνειρα που εικονίζουν με σύμβολα και ζητούν ερμηνεία. Ακριβώς, λοιπόν, ως προς αυτά διατυπώνεται μια πρώτη αντίρρηση: δεν είναι όλα φορείς κάποιου μηνύματος. Το ότι είναι θεόσταλτα τα όνειρα δεν εγγυάται το να είναι οπωσδήποτε και αληθή. «Όσα ονειρεύονται οι θνητοί δεν αληθεύουν όλα», λέει η συνετή Πηνελόπη διακρίνοντας τα ψεύτικα, τα κούφια όνειρα που έρχονται από τη φιλντισένια πύλη από εκείνα που είναι προφητικά διότι περνούν την πύλη από κέρατο σκαλιστό.² Προαναγγέλλεται έτσι η ταξινόμηση των μεταγενέστερων ονειροκριτικών συγγραμμάτων που επιχειρούν να εξηγήσουν ορθολογικά το ονειρικό φαινόμενο, αλλά και οι επεξεργασίες φιλοσόφων και ιατρών οι οποίοι, ανιχνεύοντας τη φύση και την καταγωγή του ονείρου, το «προσγειώνουν» από τη σφαίρα του υπερφυσικού στον ίδιο τον ονειρευόμενο, προσεγγίζουν, σύμφωνα με τις πεποιθήσεις του ο καθένας, τον τρόπο και τη φορά της σημασίας του, καθώς επίσης και το επίμαχο ερώτημα που θέτει: τη σχέση σώματος και ψυχής.³

Ταξίδι της ψυχής στον άλλο κόσμο των πνευμάτων απ' όπου επανέρχεται ως *άγγελος* μελλόντων.⁴ Αυτό πρεσβεύουν οι ορφικοί. Απεναντίας, ο Ηράκλειτος μιλά, αινιγματικά, για απόσυρση του κοιμώμενου από τον κοινό σε όλους κόσμο της εγρήγορης στον έσω κόσμο του.⁵ Στον Ηρόδοτο, ο Αρτάβανος βεβαιώνει τον Ξέρξη ότι το όνειρο φέρνει στο προσκίνηο σκέψεις και έγνοιες της ημέρας.⁶ Ο Πλάτων κρατά μια στάση τουλάχιστον αμφίθυμη. Θεωρεί το όνειρο διαταραχή της ψυχής (ένα είδος ελαττωματικής αντίληψης), που μοιάζει με την τρέλα, τη *μανία*.⁷ Όταν στον ύπνο υπερισχύει το *άγριον*, το *θηριώδες* μέρος της ψυχής, με το όνειρο αναδύονται επιθυμίες *άνομες*.⁸ Πρόκειται για πάθος των αισθήσεων, δηλαδή του *αισθητικού* μέρους της ψυχής,



02

λέει ο Αριστοτέλης: είναι οι εμπειρίες των ανθρώπων όταν είναι ζύπνιοι, οι οποίες σκηνοθετούνται με τέτοιο τρόπο από το όνειρο ώστε στην αφύπνιση να φαντάζει εντελώς παράλογο.⁹ Και ενώ ο ίδιος ενδιαφέρεται για την ψυχοφυσιολογία ως *αίτιον* του ονείρου, όχι τόσο για το περιεχόμενο ή την ερμηνεία του, υπογραμμίζοντας το ότι είναι τυχαία σύμπτωση η έκβασή του, οι ιπποκρατικοί ιατροί εκτιμούν ότι «όποιοι καταλαβαίνει τα σημεία που συμβαίνουν κατά τη διάρκεια του ύπνου, θα δει ότι έχουν μεγάλη σημασία για τα πάντα».¹⁰ Το όνειρο δείχνει τη φυσική κατάσταση του κοιμώμενου· μπορεί να είναι πρόμη ένδειξη κάποιας πάθησης, διότι στον ύπνο, απερίσπαστη, «η ψυχή του σώματος παθήματα προσμαίνει».¹¹ Κλινικό σύμπτωμα δηλαδή το όνειρο, και η ερμηνεία του πολύτιμη για τη διάγνωση σωματικών παθήσεων. Αλλά και για την πρόληψη ψυχικών διαταραχών, αφού το όνειρο ενδέχεται να σημαίνει «ψυχής τινα τάραξιν υπό μερίμνης».¹² Σε αντίθεση με άλλα ιατρικά όνειρα, τα λεγόμενα εγκοιμητικά,¹³ δεν περιέχει κανένα θεϊκό στοιχείο. Ο ιπποκρατικός ιατρός δεν αρνείται την ύπαρξη *δειών* ονείρων, λέει απλώς ότι δεν ασχο-

λείται με αυτά. Στην ύστερη αρχαιότητα, με εξίσου επιδέξιο τρόπο αποδεσμεύεται από το θέμα της θεϊκής προέλευσης του ονείρου και ο Αρτεμίδωρος. Συμβουλεύει: «Θεόσταλτα όνειρα να θεωρείς αυτά που εμφανίζονται αιφνιδιαστικά, όπως και όλα τα απροσδόκιστα πράγματα τα αποκαλούμε *θεόσταλτα*».¹⁴ Διακρίνει το *ενύπνιο* (στη σκηνή του έρχονται διάφορα πάθη, *ένδεια*, *φόβος*, *πόθος* ή *ελπίδα*, της τρέχουσας, σωματικής ή ψυχικής πραγματικότητας του υποκειμένου που ολοκληρώνονται κατά τη διάρκεια του ύπνου), του οποίου η ισχύς εξαντλείται με την αφύπνιση, από τον *όνειρο*, πολύμορφη κίνηση και δημιουργήματα της ψυχής που την κινητοποιεί και μετά το πέρας του ύπνου διότι εκφράζει αινιγματικά κάτι που την αφορά κι αυτό τη διεγείρει, την ξεσπκώνει.¹⁵ Ονειρευόμαστε πράγματα για τα οποία αισθανόμαστε παράφορη ορμή ή επιθυμία, λέει ο Αρτεμίδωρος, μιλώντας για την υποκατηγορία των *μερμνηματικών ονείρων*¹⁶ και συμπληρώνει ότι κανείς δεν βλέπει όνειρα για κάτι που δεν τον απασχολεί.

Τα *Ονειροκριτικά* είναι το μοναδικό εγχειρίδιο μεθοδολογίας ερμηνείας του ονείρου που έφτασε ατόφιο στις μέρες

- 02 Γυναικεία μορφή, που μοιάζει με Σειρήνα, συνουσιάζεται με αποκοιμισμένο βοσκό, πιθανόν Σίληνό. Ρωμαϊκό μαρμάρινο ανάγλυφο. Μουσείο Καλών Τεχνών, Βοστώνη.
- 03 Η άφιξη του Ασκληπιού στην Κω. Ψηφιδωτό δάπεδο, 3ος αι. μ.Χ., από την Οικία Ασκληπιού. Κως.



03

μας. Ο Αρτεμίδωρος επινοεί μια ερμηνευτική μέθοδο που αναδεικνύει την πολυσημία του ονειρικού φαινομένου και τον καλειδοσκοπικό χαρακτήρα του, ιδιότητες που επικυρώνονται από την πλούσια θεματική συλλογή και τα καταγεγραμμένα από τον ίδιο και ερμηνευμένα όνειρα.

Υπάρχουν πολλοί τρόποι για να μελετήσει κανείς το όνειρο (ως αφήγημα ή την ερμηνεία του) και ένας από αυτούς είναι να δει πώς λειτουργεί για έναν συγκεκριμένο ονειρευόμενο, μια δεδομένη ιστορική στιγμή. Πώς επηρεάζει ψυχικά στο υποκείμενο; Πώς παρεμβαίνει στην ιστορία του; Όσον αφορά την ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα, το εγχείρημα αποδεικνύεται φυσικά εξαιρετικά δύσκολο διότι, στο ευρύ φάσμα των ονείρων που μας έχει κληροδοτήσει, ούτε τα αρτεμιδώρεια και τα ιατρικά όνειρα, ούτε τα συνοπτικά, τα τυποποιημένα για λόγους προπαγάνδας όνειρα της θρησκευτικής παράδοσης των Ασκληπιείων ενδείκνυνται για τέτοιου είδους μελέτη, ούτε όμως και τα όνειρα του έπους, της τραγωδίας ή αργότερα του μυθιστορήματος διότι, μολονότι εμπιρέχουν μεγάλη ψυχική αλήθεια, δεν παύουν να είναι

επινοημένα για τις ανάγκες της δομής και της εξέλιξης του γραπτού στο οποίο εντάσσονται. Μια λαμπρή εξαίρεση είναι τα όνειρα που διαβάζουμε στους *Ιερούς Λόγους* του Αίλιου Αριστείδη (117- περ. 180 μ.Χ.).¹⁷ Το κείμενο αυτό ξεχωρίζει από το υπόλοιπο έργο του ρήτορα (έχουν σωθεί πενήντα πέντε λόγοι) και χαρακτηρίζεται από τους ερευνητές ως πρόωπη και ιδιότυπη μορφή αυτοβιογραφίας, συγκροτημένης γύρω από έναν διπλό άξονα: ονείρων και ασθενειών. Κυρίως είναι, μέχρι στιγμής τουλάχιστον, το μόνο συνεπές corpus προσωπικών, αυθεντικών ονείρων από την ύστερη αρχαιότητα, το οποίο μας επιτρέπει να τολμήσουμε να το επεξεργαστούμε κατ' αυτόν τον τρόπο. Ας σημειωθεί ότι στα όνειρα των *Ιερών Λόγων* συναντώνται τα βασικά χαρακτηριστικά της λαϊκής πίστης εκείνα τα χρόνια: είναι θεόσταλα, προφητικά και θεραπεύουν.

***Ενθός εξ αρχής προείπεν ο θεός απογράφειν τα ονείρατα*¹⁸**

Σύγχρονος του Αρτεμίδωρου, από τους σπουδαιότερους εκπροσώπους της Δεύτερης Σοφιστικής, ο Αίλιος Αριστείδης γεννήθηκε το 117 μ.Χ. στην περιοχή

Αδριανού Θηρών, κοντά στη Σμύρνη και την Πέργαμο.¹⁹ Γόνος αριστοκρατικής οικογένειας, μεγάλωσε κοντά σε τροφείς-παιδαγωγούς, μεταξύ των οποίων ξεχωρίζει τον Ζώσιμο και τη γυναίκα του Φιλομένη. Δεκαπέντε ετών αρχίζει σπουδές ρητορικής στη Σμύρνη κοντά στον διάσημο τότε δάσκαλο, τον γραμματικό Αλέξανδρο- την ίδια εποχή μαθήτευσε κοντά του και ο Μάρκος Αυρήλιος. Στη Σμύρνη, παρακολούθησε διαλέξεις του Πολέμουνα και στην Αθήνα τον Ηρώδη τον Αττικό. Μετά το θάνατο του πατέρα του, το 140 ή 141, ταξιδεύει για ένα χρόνο σε διάφορα μέρη της ανατολικής Μεσογείου, με σημαντικό σταθμό την Αίγυπτο. Από την Αλεξάνδρεια ήθελε να φτάσει στις πηγές του Νείλου, αλλά διέκοψε πρόωρα το ταξίδι του γιατί αρρώστησε άσχημα από κάποια τροπική νόσο ή, ίσως, από τις κακουχίες στην έρημο. Στο μεταξύ, ο Μάρκος Αυρήλιος έχει ανεβεί στο θρόνο. Ο Αλέξανδρος, που είναι ήδη στην αυτοκρατορική αυλή από το 139, τον καλεί στη Ρώμη και ο Αριστείδης αναχωρεί στην καρδιά του χειμώνα, τον Ιανουάριο του έτους 144, διά Ξηράς, χωρίς να περιμένει να ανοίξει η θαλάσσια οδός Σμύρνης-Ρώμης.



04



05



06

Τρεισήμισι μήνες αργότερα φτάνει στη Ρώμη ετοιμοθάνατος, με άσθμα, μετά μια σειρά νοσημάτων κατά τη διάρκεια του ταξιδιού. Οι προσπάθειες των γιατρών να τον γιατρέψουν μένουν άκαρπες. Επιστρέφει στη Σμύρνη, διά θαλάσσης αυτή τη φορά, πάντα άρρωστος· και πάλι οι γιατροί δεν κατανοούν από τι ακριβώς πάσχει. Τον στέλνουν στα ιαματικά λουτρά έξω από την πόλη.

Τότε λοιπόν, αφού κανείς γιατρός δεν είναι ικανός να «διαβάσει» το σώμα του, το αίτημα του Αριστείδη μετατοπίζεται σε έναν άλλο τρόπο ανάγνωσης των παθήσεών του: μέσω των ονείρων. Εκεί, στον ποταμό Μέλπητα, μια νύχτα του Δεκεμβρίου του 144, φέρνει στον ύπνο του τον Ασκληπιό, ο οποίος του ζητά να καταγράψει τα όνειρά του και τον καλεί στην Πέργαμο. Το καλοκαίρι του 145 ο Αριστείδης εγκαθίσταται στο Ασκληπιείο συνοδευόμενος από τον Ζώσιμο. Στην Πέργαμο ονειρεύεται, εννοεί να ερμηνεύει μόνος τα όνειρά του, δηλαδή να σκιαγραφεί ο ίδιος λύσεις και, εφαρμόζοντας τις παράδοξες, όπως λέει, επιταγές του Ασκληπιού, να θεραπεύεται, να μαθαίνει να ζει, να ξαναβρίσκει τη ρητορική. Παρέμεινε στο ιερό μέχρι το 147. Κατόπιν, επιστρέφει τακτικά όταν υποτροπιάζει ή όταν το επιτρέπει η ρητορική του δραστηριότητα.

Επί τουλάχιστον είκοσι πέντε χρόνια ο Αριστείδης κρατά ένα μακροσκελές (πάνω από 300.000 γραμμές) ημερολόγιο των ονείρων του και των ερμηνειών τους. Επειδή το μεγαλύτερο μέρος έχει χαθεί κι ό,τι χαρτιά έχουν απομείνει είναι ανακατεμένα ή δεν διαβάζονται πια,

το 171, αρχίζοντας να γράφει τους *Ιερούς Λόγους*, παραθέτει εν είδει εισαγωγής ένα πρόσφατο δείγμα που έχει σωθεί, το ημερολόγιο από 2 Ιανουαρίου έως 15 Φεβρουαρίου 166. Και στη συνέχεια ανακαλεί το ονειρικό παρελθόν αυτοσχεδιάζοντας, συνειρμικά (Π, 4 και 8 Κ). Κάποιες φορές το ύφος του προδίδει μια επιπρόσθετη επεξεργασία (η οποία μπορεί μεν να παραμορφώνει το περιεχόμενο, αυτό όμως αποτελεί, όπως έλεγε ο Φρόνυτ, μέρος της διεργασίας του ονείρου), αλλά κυρίως έχει την ασάφεια της «εν θερμώ» γραφής όσον αφορά την ονειρική αφήγηση. Το περιεχόμενο των περίπου 130 ονείρων του ποικίλλει: υπάρχουν τα όνειρα που επικεντρώνονται αποκλειστικά στα δεινά του σώματός του, διότι εκεί θεμελιώνει την ερμηνεία του (αυτά τα όνειρα αλλάζουν την οπτική γωνία θεώρησης των συμπτωμάτων του και ο ίδιος ο Αριστείδης αποστασιοποιείται από το σώμα του και το σκέπτεται διαφορετικά) και υπάρχει *το πάρεργον των ονειράτων* (I, 16 Κ), όπως ονομάζει τα υπόλοιπα όνειρα, καθόλου δευτερεύοντα για τον ίδιο, τα οποία αναφέρονται στην ανάκτηση της ρητορικής και το θαυμασμό που μπορεί (ή θέλει) να εμπνεεί στους άλλους. Ανεξάρτητα πάντως από τη θεματική τους, μπορούμε σίγουρα να πούμε ότι σε γενικές γραμμές τα όνειρά του τον κινητοποιούν σε μια διεργασία ψυχικής απαρτίωσης, όπως θα λέγαμε σήμερα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η ενότητα των ονείρων που σχετίζονται με την αρρώστια και το θάνατο του αγαπημένου του τροφέα, του Ζώσιμου.

04 Χάλκινη αφιερωματική πινακίδα με μάτια, αφιέρωμα του Τάπαρι στο Ασκληπιείον της Περγάμου. 2ος αι. μ.Χ.

05 Χάλκινη πινακίδα με αυτιά, αφιέρωμα του Πρόκλου στο Ασκληπιείον της Περγάμου. 2ος αι. μ.Χ.

06 Η Fabia Secunda, ακολουθώντας το όνειρό της, αφιερώνει ένα μπρούτζινο αυτί στον Ασκληπιό Σωτήρα, ευχαριστώντας τον που βελτίωσε την ακοή της. Πέργαμος, 2ος αι. μ.Χ. (?). Μουσείο Περγάμου, Βερολίνο.

Η περί τον Ζώσιμον συμφωνία²⁰

Από τους τρεις τροφείς για τους οποίους μιλά ο Αριστείδης στους *Ιερούς Λόγους* ξεχωρίζει τον Ζώσιμο. Μεγάλωσε στο σπίτι του (ΠΙ, 20 Κ). Έχουν «ηλεπαθητική» σχέση μεταξύ τους, ονειρεύεται ο ένας στη θέση του άλλου ή κάνουν παράλληλα τα ίδια όνειρα· ακόμη κι όταν δεν είναι μαζί, ο Αριστείδης ξέρει αν είναι άρρωστος ο Ζώσιμος και αντιστρόφως (I, 69 Κ). Αυτός τον συνόδευσε στην Πέργαμο το 145. Δεν αναφέρεται πόσο έμεινε μαζί του, πάντως ο Ζώσιμος ονειρεύτηκε, μόλις έφτασαν εκεί, ότι ο Αριστείδης πρέπει να γράψει τους *Ιερούς Λόγους*, με τον συγκεκριμένο τίτλο μάλιστα, και σε αυτόν δόθηκαν, ονειρικά, τα πρώτα φάρμακα για λογαριασμό του Αριστείδη (Π, 9 και 10 Κ). Δεκαεπτά φορές αναφέρεται ονομαστικά στους *Ιερούς Λόγους* και πολλές άλλες τον σκέφτεται ο Αριστεί-

δης γράφοντας. Ο Ζώσιμος αρρώστησε πρώτη φορά το καλοκαίρι και κατόπιν τον Νοέμβριο του 148. Πέθανε γύρω στον Δεκέμβριο της ίδιας χρονιάς.

Στους *Ιερούς Λόγους* ο Αριστείδης θυμάται τη στενοχώρια του τότε για την κατάσταση της υγείας του τροφέα του και παραθέτει τα όνειρα (με έντονη ψυχική φόρτιση) που είχε δει εκείνο το καλοκαίρι. Το πρώτο ήταν το εξής: «Μόλις λοιπόν εμφανίστηκε στον ύπνο μου (ο Ασκληπιός) αρπάζω το κεφάλι του, εκ περιτροπής με το ένα και μετά με το άλλο μου χέρι, κι έτσι κρατώντας τον, εκλιπαρούσα να μου σώσει τον Ζώσιμο· ο θεός έκανε νόημα πως όχι. Τον ξαναπιάνω με τον ίδιον τρόπο και πάλι εκλιπαρούσα να κατανεύσει· και πάλι έκανε νόημα ότι αρνείται. Τρίτη φορά τον πιάνω προσπαθώντας να τον πείσω να μου γνέψει πως ναι· εκείνος δεν έδειξε ούτε ότι αρνείται ούτε ότι δέχεται, μόνο στεκόταν με το κεφάλι ακίνητο λέγοντάς μου τα λόγια που πρέπει να προφέρονται σε τέτοιες περιστάσεις· διότι είναι αποτελεσματικά, και τα θυμάμαι, αλλά δεν νομίζω ότι πρέπει να τα ξεστομίζω έτσι, εικη και ως έτυχε. Είτε λοιπόν να προφερθούν και θα είναι αρκετό· ένα από αυτά ήταν: “φυλάξου”» (I, 71 K).²¹ Συνεχίζοντας να γράφει, θυμάται πόσο θυμωμένος ήταν με τον Ζώσιμο που δεν φυλάχτηκε, που αφήφησε τα επανειλημμένα όνειρα του Αριστείδη, αρρώστησε πάλι, βαριά αυτή τη φορά, και πέθανε (I, 74-77 K).

Μετά το θάνατο του Ζώσιμου, ο Αριστείδης ερμηνεύει όλα τα όνειρα στην Πέργαμο σαν εντολές του Ασκληπιού για μια σειρά καθαρμών, ως τον Φεβρουάριο του 149, οι οποίοι μπορούν, πιστεύω, να συνδεθούν με αυτή την απώλεια (II, 11-17 K). Όπως επίσης με το πένθος που διανύει ίσως να σχετίζεται και το όνειρο-χρησμός που βλέπει τον Φεβρουάριο στη Σμύρνη, για το πόσο του μέλλεται να ζήσει ακόμα (II, 18 K). Τα όνειρα πένθους, όπως τα ονομάζω, συνεχίστηκαν ως το τέλος Απριλίου του 149.

Το τελευταίο όνειρο αυτής της ενόπτητας είναι το ακόλουθο: «Επίσης, όταν συνέβη η συμφορά με τον Ζώσιμο –ας μην πω τι είχε προφτέψει ο θεός και πώς με παρηγόρησε– όταν λοιπόν συνέβη και υπέφερα από τη θλίψη, ονειρεύτηκα τον Σάραπι, στη στάση που ξέρουμε από τα αγάλματα, να κρατά ένα λεπίδι

και να κόβει γύρω γύρω από το πρόσωπό μου· σα να ήταν κάτω από (...)»²² σα να αφαιρούσε ακαθαρσίες, να καθάριζε και σα να με ξανάφερνε στην κανονική κατάσταση. Κι ύστερα μου ήρθε ένα όνειρο από τους χθόνιους θεούς που έλεγε ότι αν πάψω να στενοχωριέμαι τόσο για τους πεθαμένους, αυτό θα με βοηθούσε πολύ περισσότερο» (III, 47 K).

Δεν είναι βέβαια διόλου τυχαίο το ότι στην επεξεργασία του πένθους για τον Ζώσιμο, που διήρκεσε περίπου πέντε μήνες, ονειρικός συνοδός του Αριστείδη δεν είναι ο Ασκληπιός αλλά ο Σάραπις. Σημαίνει άραγε ότι ο Αριστείδης απομακρύνεται, θυμωμένος, από τον Ασκληπιό επειδή δεν «του» έσωσε τον Ζώσιμο; Ή μήπως γιατί ο Σάραπις είναι θεός των νεκρών και του Κάτω Κόσμου; Πρόκειται όμως για ένα ερώτημα που υπερβαίνει τα όρια αυτού του άρθρου.

...ψυχής έργα εισίν οι όνειροι...²³

Μπορεί η διαδικασία του ονειρεύεσθαι να είναι ψυχοβιολογικό φαινόμενο. Μπορεί η προέλευση του ονείρου να είναι είτε το σώμα είτε οι θεοί. Όμως το περιεχόμενό του (ως *έργον*, ως *ποιήσις*) είναι κατεξοχήν ψυχικής φύσεως και η αμφίσημη ρητορική του απευθύνεται στον ονειρευόμενο ως πρόσκληση σε μια ιδιότυπη γνώση. Αυτό μας μαθαίνει ο Αρτεμίδωρος, του οποίου, είναι σίγουρο, οι πελάτες, όπως ο Αίλιος Αριστείδης, δεν διακατέχονταν από το *πάθος της άγνοιας*,²⁴ δηλαδή δεν αδιαφορούσαν καθόλου για την ενύπνια φαντασμαγορία τους.

Σημειώσεις

- 1 Βλ. τον τόμο Δ. Κυρτάτας (επιμ.), *Όψις ενυπνίου. Η χρήση των ονείρων στην ελληνική και ρωμαϊκή αρχαιότητα*, Ηράκλειο 1993· Patricia Cox-Miller, *Dreams in Late Antiquity: Studies in the Imagination of a Culture*, Princeton University Press, 1994· το αφιέρωμα «Το όνειρο στην αρχαιότητα», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 78 (2001)· William V. Harris, *Dreams and Experience in Classical Antiquity*, Harvard University Press, 2009.
- 2 Οδ. τ 562-567.
- 3 Φυσικά, η έννοια της ψυχής δεν είναι παγιωμένη· εξελίσσεται, ακολουθώντας τις θεωρήσεις κάθε εποχής, κάθε στοχαστή, και η σχέση της με το σώμα εξαρτάται από τη μονιστική ή δυαδιστική προσέγγιση του θέματος.
- 4 *Ορφικοί Ύμνοι*, 86.

- 5 Απόσπασμα B89 Diels-Kranz.
- 6 Ηρόδ., *Ιστορίες*, VII, 16B.
- 7 Πλάτ., *Θεαίητος*, 158B.
- 8 Πλάτ., *Πολιτεία* IX, 571 κ.ε. Μεταξύ των άνομων επιθυμιών, ο Πλάτων απαριθμεί την αιμομιξία, την ανθρωποφαγία, το φόνο.
- 9 Αριστοτέλης, *Μικρά Φυσικά*, 463^ο.
- 10 Ιπποκρατική Συλλογή, *Περί Διαίτησ* Δ, 86.
- 11 Στο ίδιο, 87.
- 12 Στο ίδιο, 89.
- 13 Σχετικά με τα εγκοιμητικά όνειρα, ιδιαίτερος τα επιδούρια, βλ. Δ. Λυπουρλής, *Πήγε να εγκοιμηθεί στο Ασκληπιείο της Επιδαύρου*, εκδ. Πολύτυπο, Αθήνα 1992· Ελισάβετ Κούκη, «Τα θεραπευτικά όνειρα της Επιδαύρου», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 78 (2001), σ. 36-40.
- 14 Αρτεμίδωρος, *Ονειροκριτικά*, IV, 3.
- 15 Στο ίδιο, I, 1. Είναι ενδιαφέρον το ότι το κατεξοχήν παράδειγμα ενυπνίου που παραθέτει ο Αρτεμίδωρος είναι ο ονειρωγμός. Βλ. Jackie Pigeaud, «Le rêve érotique dans l'antiquité gréco-romaine: l'oneirogmos», στο *Littérature Médecine Société* (LMS, Université de Nantes) 3 (1981), σ. 10-23.
- 16 Αρτεμίδωρος, *Ονειροκριτικά*, IV, 2.
- 17 Βλ. Ελισάβετ Κούκη, «Τα όνειρα του Αίλιου Αριστείδη», στο Δ. Κυρτάτας (επιμ.), *Τα εσόμενα. Η αγωνία της πρόγνωσης τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996, σ. 143-163· W.V. Harris/B. Holmes (επιμ.), *Aelius Aristides between Greece, Rome and the Gods*, Brill, Leiden-Boston 2008· Alexia Petsalis-Diomidis, «Truly Beyond Wonders». *Aelius Aristides and the Cult of Asclepius*, Oxford University Press, 2010.
- 18 Αίλιος Αριστείδης, *Ιεροί Λόγοι*, II, 2K.
- 19 Τα βιογραφικά στοιχεία για τον Αριστείδη βρίσκονται διάσπαρτα στους *Ιερούς Λόγους*. Η απόδοση στα νέα ελληνικά των παραθεμάτων είναι δική μου.
- 20 Αίλιος Αριστείδης, *Ιεροί Λόγοι*, III, 47K.
- 21 Ο Αριστείδης εκλιπαρεί το άγαλμα του Ασκληπιού με χειρονομίες που είναι εντελώς ξένες από τον συνηθισμένο τελετουργικό τρόπο «συνομιλίας» με τους θεούς (μπορούσε κανείς να ζητήσει αυτό που θέλει αγκαλιάζοντας τα γόνατα του αγάλματός τους ή χαιδεύοντας το πηγούνι τους). Εδώ ο τρόπος είναι εξαιρετικά επιθετικός και δείχνει την ταραχή του Αριστείδη.
- 22 Στο σημείο αυτό το χειρόγραφο είναι φθαρμένο.
- 23 Αρτεμίδωρος, *Ονειροκριτικά*, IV, 59.
- 24 Βλ. www.jeanallouch.com/document/90/2005-historicite-de-reve-hypnophilie-de-l-histoire.html (21/9/2010).